

Atif İSLAMZADƏ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

e-mail: atif.islamzade@mail.ru

ORCID: 0000-0003-1153-836X

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2025.3.55>

“MƏLİKMƏNHƏMMƏD” NAĞİLİNDƏ ALMA MOTİVİNİN QEYRİ-ƏNƏNƏVİ FUNKSIONAL-SEMANTİK KONTEKSTİ

AÇAR SÖZLƏR: Folklor, nağıl, Məlikməhəmməd, motiv, alma, funksiya

РЕЗЮМЕ

НЕТРАДИЦИОННЫЙ ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ МОТИВА ЯБЛОКА В СКАЗКЕ «МЕЛИК-МАМЕД»

Данная исследовательская работа была выполнена на основе особой методологии. Таким образом, поскольку общий подход к произведениям фольклорных жанров и представлениям фольклорных жанров и произведениям письменной литературы стал традиционным, в данном исследовании исследование на основе такого конкретного фольклорного текста, как сказка «Мелик-Мамед», является очень важным с научно-теоретической точки зрения. После представления традиционно-описательного сюжета сказки, основное внимание в исследовательской работе было уделено изучению семантических функциональных слоев. До этой исследовательской работы мотив яблока также изучался на основе тех или иных сказок и других жанров. Однако оригинальность исследования заключается в том, что до этой работы такая функциональная и анахроничная структура мотива яблока на данном уровне не изучалась. Изучение мотива яблока в нетрадиционной форме еще больше повысило ценность этого исследования и не оставило сомнений в том, что оно сыграет важную роль в формировании комплекса новых взглядов в научной среде. При семантическом изучении сказки выяснено, что мотив яблока выступает как структурная единица, которая как звено цепи связывает события и понятия, возникающие на протяжении сказки. В то же время мотив яблока, даже в семантических исследованиях является традиционным мотивом. В данной исследовательской работе он привлекает внимание как нетрадиционный мотив. Таким образом, здесь такие сюжетные фабулы, как кража дивом яблок, ранение Мелик-Мамедом дива, его путь в темный мир, чтобы убить дива, убийство дивов и т. д., не только воспринимаются как позитивное моделирование героя в сакральных и мирских, космических и хаотических концепциях, но и маркируются как нарушение сакральности, наказание и прохождение различных этапов и изменение статуса в результате этого наказания. Надеемся, что эта исследовательская работа будет оценена в широких научных кругах и может послужить стимулом для будущих исследований и в качестве источника для последующих научных работ.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Фольклор, сказка, Мелик-Мамед, мотив, яблоко, функция

SUMMARY

UNTRADITIONAL FUNCTIONAL-SEMANTIC CONTEXT OF THE APPLE MOTIF IN THE TALE OF “MALIKMAHAMMAD”

This research work was formed on the basis of a special methodology. Thus, since the general approach to folklore genres and examples of written literature has become traditional, research on the basis of such a specific folklore text as the tale “Malikmahammad” in this study is

very important from a scientific-theoretical point of view. In the research work, after presenting the traditional-descriptive plot of the tale, the focus was on the study of semantic functional layers. Even up to this research work, the motif of “apple” is investigated on the basis of genres. However, the originality of the study is that until this work, such a functional and anachronistic structure of the motif “apple” has not been studied at this level. The study of the motif “apple” in an unconventional form further increased the value of this study, leaving no doubt that it would play an important role in the formation of a new complex of views in the scientific environment. In the semantic study of the tale, it was clarified that the motif “apple” appears as a structural unit that connects the events and concepts arising throughout the entire tale as a chain link. At the same time, the motif “apple”, which is even in semantic studies, is a traditional motif. In this research work, however, it is observed as the untraditional motif. Thus, narrative motifs such as the theft of apples by the demon, Malikmahammad’s wounding of the demon, his descent into the dark world to kill the demon and his eventual defeat of these creatures are not merely interpreted as representations of the hero’s alignment with the sacred versus the profane, or the cosmic versus the chaotic, rather, they are marked as instances in which the fairy-tale hero violates sacred order, is punished, and, as a result of this punishment, undergoes various transformative stages that culminate in a change of status. We hope that this research work will be evaluated in a wide range of scientific circles and will serve as a source of inspiration for future research.

Keywords: folklore, fairy tale, Malikmahammad, motif, apple, function

Azərbaycan folklorunun ən zəngin janlarından biri təbii ki, nağıllardır. Nağılları biblioqrafik olaraq nəzərdən keçirdikdə isə bu nümunələr arasında ən zəngin nağıllardan biri aydındır ki, “Məlikməhəmməd” nağılıdır. Y.V.Çəmənşəminli qeyd edir ki, bütün Azərbaycan nağılları içərisində “Məlikməhəmməd” nağılı tipik sanıldığı üçün bunun təhlili qeyrilərini də izah edər [5, s. 278].

Bu baxımdan “Məlikməhəmməd” nağılının semantik təhlilini aparmaq modelləşdirici funksiya daşıyır və tədqiqatımızda təsadüfi xarakter daşımır.

Folklor spesifikasına uyğun olaraq variasiyalaşan nümunələr arasında “Məlikməhəmməd” nağılı da yer tutur. Bu nağılın bir neçə variantı xalq arasından toplanıb ədəbi-kütləvi ictimaiyyətə təqdim olunmuşdur. Eyni zamanda qeyd edək ki, bu nağıllar həm variativ, həm də tematik olaraq bir-birindən müəyyən qədər fərqlidir. Bunlardan “Məlikməhəmmədlə Məlikəhməd” [1, s. 53-61] və yaxud Məlikməhəmməd və Məlikəhməd” [2, s. 160-168], “Məlikməhəmməd” [1, s. 115-119], “Məlikməhəmməd” [3, s. 169-179] kimi adlarla yaygınlaşan nağılları göstərmək olar.

“Məlikməhəmməd” nağılının araşdırma kontekstində qısa süjeti. Tədqiqatımızda olan “Məlikməhəmməd” nağılında göstərilir ki, bir padşahın bağında alma ağacları yetişdirilir. Bu almalar birinci gün çiçək açar, ikinci gün çiçək tökər, üçüncü gün bar verərmiş. Bu almanı hər kim yesəymiş on beş yaşında cavan oğlan olarmış. Padşah hər gün sübh açılan kimi durub bağa gedir ki, almanı dərib yesin, görür ki, almalar ağacdən dərilib. Padşah axırda təngə gəlib, əvvəl böyük oğlunu yanına çağırır və tapşırıq verir ki, alma oğrusunu tapsın. Böyük oğul yuxuya qalıb alma oğrusunu tuta bilmir. Padşah daha sonra ortancıl oğluna eyni tapşırığı verir. O da bu vəzifəni layiqincə həyata keçirə bilmir. Yalnız oğullardan ən kiçiyi Məlikməhəmməd atasından çox xahiş etməklə bu vəzifəni boynuna götürür və bu tapşırığın öhdəsindən gəlir. O, almaları oğurlayan divi

başından yaralayır və almaları məcməiyə yığıb padşaha aparır. Padşah buna çox sevinir. Məlikməhəmməd atasından xahiş edir ki, divin qanının iziylə gedib onu öldürməsinə izn versin. Padşah razı olur və qardaşlarını da kiçik qoşunla ona qoşur. Divin dalınca getmək üçün bir quyuya düşməli olurlar. Yalnız Məlikməhəmməd bu quyuya enə bilir. O burada yol gedərək üç divi öldürür və onların əsir etdiyi üç qızı xilas edib quyunun başına gətirir. Lakin qardaşları ona xəyanət edərək üç qızı götürdükdən sonra Məlikməhəmmədin ipini kəsirlər. O, quyudan çıxmağa bilməyərək qaranlıq dünyada qalmalı olur. Üçüncü ən gözəl qız ona demişdi ki, qardaşların paxıllıq edib sənə ipini kəsəcəklər. Işıqlı dünyaya çıxmaq istəyirsənsə, döyüşə-döyüşə iki qoç gələcək; biri ağ, biri qara. Ağ qoç qara qoçu qovacaq, onda atıl min ağ qoçun belinə. Ağ qoçun belinə minən kimi, işıqlı dünyaya çıxacaqsan. Qara qoça minsən, qaranlıq dünyaya düşəcəksən. Məlikməhəmməd onun dediyi kimi edir, ancaq ağ qoçun belinə minsə də ağ qoç onu qara qoçun belinə atır. Qara qoç onu qaranlıq dünyaya aparır. Məlikməhəmməd qaranlıq dünyada Zümrüd quşunun balalarını yemək istəyən əjdahanı və suyun qabağını kəsib gündə bir qız alıb yeyən əjdahanı, daha aydın ifadə ilə iki əjdahanı öldürdükdən və zümrüd quşunun balalarını xilas etdikdən sonra bu işıqlı dünya ilə qaranlıq dünya arasında uça bilən nəhəng quş onu işıqlı dünyaya çıxarır. Məlikməhəmməd nağılın sonunda qardaşlarını cəzalandırır, onları öldürür və atasına qovuşur, üçüncü qızla evlənir. Nağıl burada bitir. Ənənəvi nağıl formulu olaraq nağılçı təhkiyəsi bu kimi təkrar epiforik ifadələrlə yekunlaşır: “Qırx gün qırx gecə toy oldu. Onlar yedilər, yerə keçilər, siz yeyin, dövrə keçin [3, s. 169-179].

“Məlikməhəmməd” nağılının semantik açılışı. Təqdim etdiyimiz nağıl süjeti yalnız ənənəvi-təsviri səviyyəni ifadə edə bilər. Nağılın müxtəlif laylarını, semantik səviyyəsini meydana çıxarmaq üçün ritorik sual əsasında “Məlikməhəmməd” nağılını tədqiq etməyə çalışaq: Gənclik ağacı olan alma ağacının funksiyası nədir?

Bu suala aydınlıq gətirmək üçün mətnin semantik təhlilini aparmaq ehtiyacı meydana çıxır. Çünki ənənəvi-təsviri səviyyədə heç bir halda bu anlamların aydınlaşması mümkün olmur. Mətnin alt laylarından bərpa olunan düşüncə strukturu yeni anlayış tərzini meydana çıxarır. Təbiidir ki, bu nağıl strukturunun zənginliyindən xəbər verir. Bu nağılın açılışında mifoloji sistemin əsas bazası işarələnə bilər. Işıqlı dünya sakral məkan olsa da, orada da qarışıqlıq, iğtişaş (xaotiklik) hökm sürməkdədir. Dünya üçün yaşadığı ömrü dəyişdirib cavan olmaq istəyən qoca şah, səltənət qazancı üçün paxıl qardaşlar və s. tarazlığı pozmağa xidmət edir. Div xaosdan (xtonik aləmdən) gəlib almanı oğurlamaqla əslində bu dünyadakı sakrallığı təmin edir. Məlikməhəmmədin divi yaralayıb almanı atasına verməsi [3, s. 170] onun kosmosda iğtişaş yaratmasıdır ki, qaranlıq dünyada ağ qoç Məlikməhəmmədi işıqlı dünyaya çıxarmaq istəməyib onu qara qoçun belinə atır (ağ qoç işıqlı dünyanın, qara qoç qaranlıq dünyanın mediatoru funksiyasını daşıyır). Yalnız ikinci əjdahanı öldürdükdən sonra Məlikməhəmməd bağışlanır, iğtişaş aradan qalxır, kosmik nizam bərpa olunur. Divləri öldürmək funksiyası qaranlıq dünyaya gəlişdir, əjdəhaları öldürmək funksiyası isə işıqlı dünyaya çıxışıdır, gəldiyi məkana

qayıdıdır. Müxtəlif statusdəyişmələrdən keçən nağıl qəhrəmanı işıqlı dünyada pozduğu nizamı (almanı apararı divi yaralaması) qaranlıq dünyada bərpa edir. Div qaranlıq dünyadan gəlib işıqlı dünyada sakrallığı təmin etdiyi kimi, Məlikməhəmməd də işıqlı dünyadan gedib qaranlıq dünyada eyni funksiya daşıyır.

Alma ağacı kökü ilə işıqlı dünyanın, meyvələri ilə qaranlıq dünyanın məsuludur. Məhz Məlikməhəmmədin işıqlı dünyaya qayıdışını reallaşdıran Zümrüd (simurq)

Məlikməhəmmədi əjdaha üzərinə göndərir. Məlikməhəmmədin işıqlı dünyaya çıxışı üçün Zümrüd quşu yarım funksiya daşıyır. Digər yarım funksiya isə “qa deyəndə ət, qu deyəndə su” [3, s. 176] olan nemətlərin üzərindədir. Bu nemətlər olmasa, işıqlı dünyaya çıxmaq mümkün deyil. Nağılda canlı olan faktor yalnız insan deyil, bütün əşyalar və digər vasitələr də canlıdır. Rəmzdir, simvoldur, işarədir. Su da alma kimi həyat simvolidir, diriliyin işarəsidir. Lakin suyu tapmaq üçün əjdahanı öldürmək lazımdır. Çünki o, bu nemətin qarşısını kəsib onu camaata vermir [3, s. 175, 176].

Nağıl süjetində görürük ki, Məlikməhəmməd divi yaralayır, almanı şah atasına aparır. Atası isə ömrünü dəyişmək istəyir, dünya nizamını pozur. Məlikməhəmməd qaranlıq dünyadan çıxmaq üçün ağ qoçun belinə minməlidir. Üçüncü qız ona deyir ki, əgər atılıb ağ qoçun belinə düşsən səni işıqlı dünyaya, qara qoçun belinə düşsən qaranlıq dünyaya aparacaq. Məlikməhəmməd atılıb ağ qoçun belinə minir. Ağ qoç onu işıqlı dünyaya aparmalıdır. Lakin ağ qoç Məlikməhəmmədi qara qoçun belinə atır. Qara qoç onu qaranlıq dünyaya aparır. Nə üçün nağılda bu kimi süjet anaxronizmi yaradılmışdır. Nə üçün ağ qoç deyildiyi kimi, onu işıqlı dünyaya aparmaq əvəzinə qara qoçun belinə atır. Bu ziddiyyətdir, yoxsa məna etibarilə süjet detallı olaraq qarşımıza çıxır? Təbiidir ki, nağılın bu hissəsi anaxronudur, ziddiyyət kimi görünən hissələrin bir-birini tamamlamasıdır. Ağ qoç ona görə Məlikməhəmmədi qara qoçun belinə atır ki, o, qaranlıq dünyanın meyvəsi olan almanın qaranlıq dünyada qalmasına imkan vermir. Qeyd etdiyimiz kimi ağacın kökü işıqlı dünyanın, meyvəsi isə qaranlıq dünyanın sakinidir. Alma və su ikisi də həyat rəmzidir. Suyun qabağını kəsən əjdaha ona görə ölməlidir ki, Məlikməhəmməd işıqlı dünyaya qayıtsın. Onun qaranlıq dünyada qalması məhz cəzasını çəkməsi üçündür. Bu baxımdan Məlikməhəmmədin qaranlıq dünyada cəzası suyun qabağını kəsən əjdaha ilə bitmir. O, simurqun balalarını yemək istəyən əjdahanı da öldürməlidir. Çünki əjdaha soyu qurutmaq istəyir. Məlikməhəmməd isə onu öldürməklə soyu bərpa edir. Məhz atasının almanı yeməsi də əjdaha funksiyasını daşıyır. Əgər div almanı oğurlayıb qaranlıq dünyaya aparmasa, hamı gəncləşər, heç kim qocalmaz, heç kim dünyanı tərk etməz, nəticədə yer üzərində soy tükənər. Yeni gələn nəsillərə ehtiyac olmaz. Bu baxımdan div sakral qanunların bərpaçısı rolunda çıxış edir. Məlikməhəmməd işıqlı dünyada soy tükənməsinə xidmət etdiyi üçün qaranlıq dünyada bunun cəzasını çəkir. Ağ qoç onu qara qoçun belinə atdıqdan sonra iki əjdaha öldürür. Bunlardan birincisi simurqun balalarını, ikincisi bir şəhərdə yaşayan insanların qız balalarını yeyib soyu tükədən əjdahalar-

dır. Məlikməhəmmədin soyun tükənməsinin qarşısını alması onun işıqlı dünyada soy artımına qarşı etdiyi günahın bağışlanmasını reallaşdırır. Məhz bundan sonra o, işıqlı dünyaya çıxıb bilir.

“Məlikməhəmməd” nağılında alma naturallıqdan daha çox həyat, dirilik anlamını ifadə edir. Bu baxımdan alma ağacı da mifoloji dünya modelini, həyat ağacını işarələyir. A.Hacılı qeyd edir ki, kosmik ağac - həyat ağacında on iki növ meyvə yetişir. İrəm bağındaki alma cənnətdəki ağacın variantı, itirilmiş behiştin, ölümsüzlüyün rəmzidir [8, s. 182].

“Məlikməhəmməd” nağılının mətn semantikasında alma motivinin dirilik və ölümsüzlük anlamını işarələyərkən və bu meyvənin işıqlı dünyada bitib qaranlıq dünyaya daşınması funksiyasından və oraya aid olmasından bəhs edərkən nağıl və dastanlarımızda olan, hətta şumerlərə aid qədim "Bilqamis" dastanını assosiativ olaraq düşünməmək mümkün deyil. Dirilik suyu da diriliyi və ölümsüzlüyü işarələyir və qaranlıq dünyada mövcud olur. Qaranlıq dünyaya aid olan işıqlı dünyaya, işıqlı dünyaya aid olan qaranlıq dünyaya daşındıqda periferik məkan anlayışı meydana çıxır. Məlum olur ki, qaranlıq dünya da ona aid olana görə sakral dünya, işıqlı dünya da ona aid olmayana görə periferik məkandır. Burada artıq mətnlərdəki simvolların məkan və situasiyaya görə yer dəyişməsinin şahidi oluruq. Dirilik suyunun bu qavramını "Bilqamis" dastanında aydın görmək olur. Təbiidir ki, burada şəkil dəyişməsi baş verir, mahiyyət isə eyni qalır. Yəni, burada dirilik substratı su deyil, çiçəkdir. Ancaq o çiçək də su içində – dəryanın dibində bitir. Yer üzünə görə periferik məkana aiddir. Bir növ qaranlıq dünyanın ekvivalentidir. Bilqamis dərya dibinə baş vurub xalqını cavanlaşdırmaq və ölümsüzləşdirmək üçün bu çiçəyi qoparıb yer üzünə gətirir. Ancaq Məlikməhəmməd nağılindəki div kimi ilan bu çiçəyi oğurlayıb aparır [4, s. 79, 80]. İlan da div kimi əksər hallarda xtonik varlıqdır və yeraltı dünyanın sakinidir. İlan mifoloji anlayışda xtonik varlıq olaraq qəbul edilir. R.Əliyev göstərir ki, “İlk dəfə ilan məzmunu təfəkkürdə yarananda o, əvvəlcə xtonik məzmun daşıyıb” [7, s. 144, 145].

Təbiidir ki, ilan obrazı nağıllarda hər zaman xaotik deyil. Eyni zamanda bu zoomorfik obraz qəhrəmana yardım edən yardımçı obraz olaraq da nağıllarda yer alır. S.Qarayev, H.Quliyev bu kontekstdə göstərirlər ki, zoomorfik yardımçı obrazlara at, quşlar, ilan və s. kimi heyvan obrazları daxildir [9, s. 13].

Müəlliflər eyni zamanda yardımçı obrazın süjetdə qəhrəmana köməklik göstərən vasitə olmasını bu şəkildə əsaslandırırlar: “Şifahi ədəbiyyatda yardımçı obraz dedikdə, süjetin inkişafında mühüm rol oynayan və qəhrəmana müxtəlif məqamlarda yardım edən (köməklik göstərən), ona müxtəlif maneələrdən çıxış yolu göstərən obraz başa düşülür [9, s. 10].

Məhz “Məlikməhəmməd” nağılindəki alma motivi də dirilik suyu, gənclik və ölümsüzlük mövzusunun təkrarıdır. Nağıl mətninin semantik açıqlamasında almalar zülmətə getdiyi halda padşaha qalması nəticəsində padşah heç də gəncleşmir və ölümsüz olmur. Bunu təbiidir ki, informatif mətn baqajı mexaniki olaraq

yaddaşda assosiasiya edir. Sonluq nağıl formulunun ənənəvi söyləməndə göstərilir ki, onlar yedilər, yerə keçdilər, siz də yeyin, dövrə keçin [3, s. 179].

Bu süjetli “Məlikməhəmməd” nağıllarında bu sonluq eyni ifadə ilə özünü göstərir ki, bu da yalnız ənənəvi sonluq formulu olmasıyla bərabər, mətn məzmunu ilə səsləşən cümlə qəlibi olduğunu nümayiş etdirir. “Onlar yedilər, yerə keçdilər” yarusu padşahın əbədi həyat qazanmadığını və bu dünyadan köçdüyünü göstərir. Əlbəttə, iddia oluna bilər ki, söyləyici nitqində başqa şəkildə də ifadə tərzini meydana çıxara bilər. Ancaq mətn strukturu ifadəni də mexaniki törədir ki, bu və ya digər şəkildə bu kimi bilgilər mətndə yer almaya bilmir. Bu baxımdan mətn təhlili daha geniş bilgilərin meydana çıxmasını şərtləndirir.

Mətndə alma oğurlanmasının ritual-mifoloji mahiyyəti də özünü göstərir. Alma motivi ölüb-dirilmə motivini törədir. Motiv paradigma bu kontekstdə meydana çıxır. Alma oğurlayan xtoniki varlığı öldürmək üçün Məlikməhəmməd müxtəlif mərhələlərdən adlayıb statusdəyişmədən keçərək bir mərhələdə ölüb digər mərhələdən keçərək yeni status əldə edir. Bunun başlanğıc səbəbi alma ağacının qorunması inamına söykənir. Ancaq yeni mərhələlər başqa statuslar törədir. Əgər Məlikməhəmməd sakral alma ağacının qoruyucu funksiyasında olan mədəni qəhrəman arxetipi olaraq görünürdüsə, bu elə də qalmalı idi. Bəs nə üçün alma ağacı digər ağaclarla (simurqun balaları olan ağac) əvəz olunur? O, əjdahadan yalnız Zümrüdün balalarını qorumur, həm də həmin ağacı qoruyur. Çünki o ağaca dırmaşan əjdaha [3, s. 174] ağacın sakrallığını pozur. Marginal obrazın toxunulmaz ağaca dırmaşması profanın sakrala təcavüzüdür. Burada Məlikməhəmməd bu ağacın da qoruyucu funksiyasında çıxış edir.

Bu kontekstdə F.Qasımova göstərir ki, mədəni qəhrəman öz qəbilə və ya tayfasını demonik qüvvələrdən müdafiə edir, divlərə, əjdahalara qarşı mübarizə aparır, adət-ənənələr, qanun qaydalar müəyyənləşdirir [10, s. 8].

Göründüyü kimi, Məlikməhəmməd alma ağacınının keşiyini çəkməsi situasiyasında bu funksiyayı həyata keçirir, "öz qəbilə və tayfasını qoruma" missiyasını göstərir. Ancaq Zümrüdün balalarının qoruyucusu olan funksiyada bəşəri mahiyyətdən çıxış edir. Burada onun mədəni qəhrəmanlığı təbii ki, kəsilir. Çünki mədəni qəhrəmanın bir funksiyası da dünyanın xilaskarlığıdır. Promoteyin yerə od oğurlayıb gətirməsi bunu təsdiq edir [11, s. 24-26]. Ancaq burada nağıl süjetinə uyğun alma motivi yenisi ilə əvəz olunur ki, bu Məlikməhəmmədin yeni status əldə etməsidir. Əslində Promotey də od oğurlaması ilə xaotiklik nümayiş etdirir və divin xaotik aləmdən gəlib alma oğurlaması eyni arxetip də sayıla bilər. Burada xaosun vasitəsilə nizamın bərpa olunması, esxatolojinin kosmosu təmin etməsi aspekti üzə çıxır. V.Y.Propp yazır ki, “Bu yunan materialları çox maraqlıdır. Onlar sonrakı mərhələni göstərir. Su ilanının xtonikə və xeyirxaha çevrilməsini göstərir... Herakl ona qalib gəlir və sağ saxlamır. Kerber bütün xtonik cəhətləriylə birgə insanlara gərək olan varlıq kimi xilaskar funksiyada görünür” [12, s. 228]

Xroniki qüvvə Kerber kimi “Məlikməhəmməd” nağılında alma oğurlayan div qeyd etdiyimiz kimi sakrallığı bərpa etməklə xeyirxah funksiyası ilə diqqət

çəkərək müsbət rolda çıxış edir [3, s. 170]. Maraqlıdır ki, Herakl Kerberi də zülmət dünyasından gətirir və Yevrisfeyin aqressiv iddialarına son qoyduqdan sonra yenidən gətirdiyi məkana qaytarır. Heraklın XII qoçaqlığı məhz bu süjet əsasında qurulur [6, s. 134-139].

Təbiidir ki, bu anlam ənənəvi-təsviri deyil, struktur-semantik səviyyədə meydana çıxır. Kerberin bu kimi funksiyası mifoloji mətndə aydın görünür. Məhz onun xaotik aləmdən gəlməsi işıqlı dünyada nizamı bərpa edir. Çar Yevrisfeyin nitq və davranışında bu qavram ifadə səviyyəsində işarələnir: “Yevrisfey üzünü əlləri ilə örtüdü və dəhşətə gələrək iti tez öz yerinə, geriye aparmağı Herakldan xahiş etməyə başladı. Beləliklə, Heraklın Yevrisfeyə xidməti sona yetdi və çar onu azad buraxdı [6, s. 139].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, burada da əjdaha və ilan eyni semantik cərgədə Kerberin vücudunda xaosu işarələyir: Üçbaşı qorxunc it olan Kerberin boynunun tükləri yerində ilanlar qıvrılır, quyruğu diri əjdahadır, açıq qalmış ağzından isə üçalovlu dil sallanmışdır” [6, s. 134].

Burada dünya xalqlarının nağıl və hekayətlərində “əjdahanın ağzından od püskürməsi” qəlibi süjet etibarilə mətn quruluşunun tamamlayıcı hissəsi olaraq Kerberə transfer olunmuşdur.

“Məlikməhəmməd” nağılının mətn semantikasından bərpa etdiyimiz divin sakral funksiyaları həyata keçirməsi də onu xtoniklikdən xilas etmir. Nağılda divin və yaxud divlərin xtonikliyi də işarələnmiş olur ki, mifoloji sistemdə bu mövzu sabit funksiyasını qoruyub-saxlayır. Divlərin öldürülməsinə bəraət onların qızları əsir saxlamasıdır. Çünki qız qeyd etdiyimiz kimi soy aktında iştirak edir. Divlər işıqlı dünyada soy aktını bərpa etmək üçün alma oğurlayırlar, qaranlıq dünyada bu qanunu pozub qızları əsir saxlayırlar. Buna görə də mənəvi üstünlük Məlikməhəmmədin tərəfinə keçir. Halbuki o da soy aktının tükənməsində rol oynayıb alma apararıq divdən almaları almaqla mənəvi üstünlüyünü itirmiş idi.

Ancaq qeyd etmək istəyirik ki, əvvəldə diqqət çəkdiyimiz kimi, alma situasiyası mətn boyu davam etməli, ən yaxşı halda mətndə diskretlik özünü göstərməli idi. Ancaq biz almaların sonrakı funksiyasını görmürük. Yəni padşah nə 15 yaşında cavan oğlana dönüb öz oğullarından cavan olmur [3, s. 169], nə də ölümsüzləşmir, nağılın sonunda "yerə keçir" qəlibində dünyadan köçür, yəni dəfn olunur. Əlbəttə, qeyd etmək olar ki, nağılın daha arxaik qatları sxem olaraq götürülsə, ifadə səviyyəsindən əvvəl strukturda olan bilgilər itib anaxron olaraq meydana çıxmışdır. Ancaq o zaman bu kimi yanaşma nağılın bütün süjet xəttinə tətbiq oluna bilər və yerdə nağıl belə qala bilməz. Yəni də bu onu göstərir ki, almalar zülmət diyarına gedilməli idi. Anaxronluq buradadır. Alma işıqlı dünyanın məhsulu olaraq görünərsə də qaranlıq dünyaya aiddir. Çünki nizamın bərpaçısı rolunda çıxış edir. Elə ona görə də alma motivi mətndə yerini Zümrüd quşu balası motivi ilə əvəz edir. Əgər alma qoruma funksiyası Məlikməhəmmədi zülmət dünyasına aparırsa, Zümrüd quşunun ağacı vasitəsilə o, işıqlı dünyaya qayıdışını təmin edə bilər. Zümrüd balalarının xilasını qarşılığında nə istədiyini soruşduqda Məlikmə-

həmməd işıqlı dünyaya çıxmaq istədiyini söyləyir: “Heç nə istəmirəm, ancaq məni işıqlı dünyaya çıxart” [3, s. 175].

Eyni zamanda qeyd etdiyimiz kimi statusdəyişmə ölüb-dirilmə motivi olaraq mətndə aydın görünür. Məlikməhəmməd işıqlı dünyadan qaranlıq dünyaya keçid etməklə yeni status əldə edir və üç qardaş içində yeganə qəhrəman aktının təməllənmiş obrazı olur. Qaranlıq dünyada ikinci əjdahanı öldürüb suyun qabağının açılmasında iştirakı və padşahın qızını xilas etməsi onu şah statusunun əldə edilməsinə gətirib çıxarır. Şah ona deyir ki, ey oğlan, o əjdaha mənim arzuman pəhləvanlarımdan hamısını yeyib. Sən bizim ölkəni bələdan qurtardın. İndi gəl padşahlığı sənə verim, qızını da al, bütün taxt-tacıma sahib ol, lakin o, işıqlı dünyanı seçib padşahdan yalnız qırx şaqqa ət və qırx tuluq su istəyir [3, s. 175, 176]. Əslində burada eyni statusun işıqlı dünyada qazanılacaq bilgisi mətnin gələcək informasiyası kimi aydın görünür. Məlikməhəmməd işıqlı dünyaya qayıtdıqdan sonra nağılda göstərilir ki, o, günahkar qardaşlarının boynunu vurur və taxtın yeganə varisi olaraq atasına qovuşur: “Padşah oğlunun alnından öpüb, şükür elədi ki, o, sağ-salamatdı” [3, s. 179].

Beləliklə, “Məlikməhəmməd” nağılının müxtəlif qatlarının struktur-semantik cəhətdən araşdırılması bu dəyərli folklor örnəyinin daha dərinəndən əsaslandırılmasını meydana çıxarır, mədəniyyətin müxtəlif səviyyələrinin işarələnməsini və folklorun funksional bazasının zənginliyini müşahidə etmək üçün əhəmiyyətli rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan nağılları [5 cildə] / Toplayıb tərtib edən Zeynallı H. – Bakı: Şərq-Qərb, – Cild 1, – 2005, – 360 s.
2. Azərbaycan nağılları [5 cildə] / Tərtib edən Axundov Ə. – Bakı: Şərq-Qərb, – Cild 3, – 2005, – 296 s.
3. Azərbaycan nağılları [5 cildə] / Tərtib edən Axundov Ə. – Bakı: Şərq-Qərb, – Cild 4, – 2005, – 336 s.
4. Bilqamis dastanı (Hər şeyi bilən adamın dastanı) / Tərcümə edən İ.Öməröglü. – Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi (NPB), –1999, – 92 s.
5. Çəmənəminli Y.V. Əsərləri. Üç cildə. III cild / Y.V.Çəmənəminli. – Bakı: Avrasiya Press, – 2005, – 440 s.
6. Elladanın qəhrəmanları. – Bakı: Öndər, – 2004, – 152 s.
7. Əliyev R. Mif və folklor. Genezisi və poetikası / R.Əliyev. – Bakı: Elm, 2005, 224 s.
8. Hacı A. Mifopoetik təfəkkür fəlsəfəsi / A.Hacı. – Bakı: Mütərcim, 2002. 164 s.
9. Qarayev S. Quliyev H. Azərbaycan nağılları: obrazlar və funksiyalar / S.Qarayev, H. Quliyev. – Bakı: Savad, – 2021, – 456 s.
10. Qasımoğlu F. Türk mifologiyasında mədəni qəhrəman problemi / F.Qasımoğlu. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2012, – 164 s.
11. Markiş S. Prometey əsəti. Tərcümə edən L.Mahmudova / S.Markiş. –Bakı: Gənclik, –1969, – 58 s.
12. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп. – Москва, Лабиринт, – 2000, – 336 с.

